

Євген Крапивін
аспірант Київського національного університету
імені Тараса Шевченка

Праворозуміння Конституційного Суду України: природно-правове чи позитивістське?

Рішення Конституційного Суду України (далі — КСУ) мають складну змішану правову природу, яка органічно поєднує прецедентний характер із нормативно-правовим, несуть у собі юридичні характеристики на рівні норм Конституції України, оскільки здатні їх конкретизувати, впливають на найважливіші суспільні відносини¹.

П. Рабінович пропонує назвати практику Європейського суду з прав людини (далі — ЄСПЛ) «європейським типом праворозуміння», адже до складу цього суду входять фахівці-юристи найвищого ґатунку майже з усіх держав Європи². За аналогією з цим можна говорити про *праворозуміння* КСУ. Оскільки рішення завжди ухвалені колегіально, а кількість окремих думок не така значна, як цього б хотілось дослідникам, то краще говорити про *праворозуміння суддів*, що формують практику цього суду.

У науковій літературі часто стверджується, що практика КСУ ґрунтується на природно-правовому типі праворозуміння. Подекуди прямо³, подекуди не так чітко, що допускає ширше тлумачення⁴. Адже поняття «справедливість», «верховенство права» та «права людини» одночасно можуть розглядатись крізь призму різних типів праворозуміння, не лише природно-правового.

С. Рабінович вважає, що для виконання цих завдань природно-правова аргументація виявляється найбільш прийнятною, доречною та найбільш переконливою⁵. М. Козюбра серед переваг природно-правової концепції зазначає її орієнтованість на утвердження тренду щодо охорони та захисту прав людини, втілення ідеалів справедливості, рівності та свободи, тісне поєднання моралі та права, розмежування права та закону, а також розрізнення правових і неправових (правопорушних) законів. Хоча він і визнає, що положення природно-правової теорії нерідко є досить абстрактними, а це, своєю чергою, суттєво ускладнює застосування цього підходу на практиці⁶. Водночас основний зміст конституційної юрисдикції полягає в оцінці позитивного права на предмет відповідності закріпленим у Конституції найвищим правовим

¹ Воронов Д. Щодо сутності рішення Конституційного Суду України. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 12. С. 64.

² Рабінович П. М. Страсбурзьке правосуддя: філософсько-антропологічні та ґносеологічні засади. *Проблеми філософії права*. 2008–2009. Т. VI–VII. С. 94.

³ Рабінович С. П. Юснатуралістичні підходи у конституційному правосудді України. *Правосуддя: філософське та теоретичне осмислення: колективна монографія* / А. М. Бернюков, В. С. Бігун, Ю. П. Лобода, Б. В. Малишев, С. П. Погребняк, С. П. Рабінович, В. С. Смородинський, О. В. Стовба; відп. ред. В. С. Бігун. Київ, 2009. С. 221–224.

⁴ Бзова Л. Принцип обґрунтованості рішень Конституційного Суду України: дис. ... д-ра філософії. Чернівці, 2021. С. 62.

⁵ Рабінович С. П. Природно-правові підходи в юридичному регулюванні: монографія. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2010. С. 510.

⁶ Козюбра М. Доктрина природного права: через історичні злети й падіння до визнання основою найважливіших досягнень сучасної правової теорії та практики. *Право України*. 2021. №1. С. 28.

цінностям, загальним засадам права⁷. Тобто оптика суду за замовчуванням зміщена в бік *непозитивістських* підходів до розуміння права.

КСУ подекуди ствердно висловлюється на користь природно-правового підходу до розуміння права. Наприклад, прямо називаючи права людини правами природними, які мають пріоритет над позитивними правами (Рішення КСУ № 6-рп/2001⁸, № 15-рп/2004⁹, № 2-рп/2008¹⁰ тощо). Так само Суд звертається до категорій моралі — «справедливості», «гідності» — саме як до природно-правових категорій.

Якщо ж говорити про джерела права, то КСУ до них включає не лише норми-правила, а й норми-принципи. Так, у своєму Рішенні № 15-рп/2004¹¹ КСУ вказав, що право не обмежується лише законодавством як однією з його форм, а включає й інші соціальні регулятори, зокрема принципи права, які легітимовані суспільством і зумовлені історично досягнутим його культурним рівнем. Тобто законодавство — лише одна з форм права, адже право включає й інші соціальні регулятори. Водночас всі елементи права об'єднані якістю (ідеєю права), яка значною мірою дістала відображення в Конституції України.

В окремих думках, наприклад судді О. Мироненка (№ 10-рп/99)¹² або В. Лемака (№ 4-р(II)/2025)¹³ можна знайти звинувачення своїх колег у «перебуванні у тенетах жорсткого юридичного позитивізму і неопозитивізму, вузько нормативного праворозуміння» тощо. При цьому згадки «позитивізму», «неопозитивізму», «модерного (модифікованого) позитивізму» мають однозначно пейоративний зміст у поглядах таких суддів.

Чи дійсно погляди таких суддів є позитивістськими? Складно відповісти, адже можна лише вбачати деякі ознаки позитивістського підходу до права. Звісно, чіткого теоретичного поділу, наприклад на соціальну постулат (соціальне походження права) та постулат про відокремленість права і моралі ми в таких рішеннях не знайдемо. Водночас, коли йдеться про принципи права, зміст яких розкривається законодавцем, вони можуть набувати не лише морального (непозитивного), а й цілком позитивного характеру.

Близьким до юридичного позитивізму є низка рішень¹⁴ щодо правової визначеності як складової верховенства права. У них КСУ акцентує увагу на тому, що принцип

⁷ Рабінович С. П. Природно-правові підходи в юридичному регулюванні: монографія. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2010. С. 510.

⁸ Рішення Конституційного Суду України від 23 травня 2001 р. № 6-рп/2001. URL: <https://ccu.gov.ua/docs/429>

⁹ Рішення Конституційного Суду України від 2 листопада 2004 р. № 15рп/2004. URL: <https://ccu.gov.ua/docs/504>

¹⁰ Рішення Конституційного Суду України від 29 січня 2008 р. № 2-рп/2008. URL: <https://ccu.gov.ua/docs/522>

¹¹ Рішення Конституційного Суду України від 2 листопада 2004 р. № 15рп/2004. URL: <https://ccu.gov.ua/docs/504>

¹² Окрема думка судді Конституційного Суду України Олександра Мироненка стосовно Рішення Конституційного Суду України № 10-рп/99. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/na10d710-99#Text>

¹³ Окрема думка судді Конституційного Суду України Василя Лемака стосовно Рішення Конституційного Суду України від 10 вересня 2025 р. № 4-р(II)/2025. URL: https://ccu.gov.ua/sites/default/files/docs/okrema_dumka_suddi_ksu_vasylya_lemaka.pdf

¹⁴ Рішення Конституційного Суду України від 22 вересня 2005 р. № 5-рп/2005. URL: <https://ccu.gov.ua/docs/516>; Рішення Конституційного Суду України від 29 червня 2010 р. № 17-рп/2010. URL: <https://ccu.gov.ua/docs/613>; Рішення Конституційного Суду України від 14 липня 2021 р. № 1-п/2021. URL: http://www.ccu.gov.ua/sites/default/files/docs/1_p2021.pdf

правової визначеності вимагає чіткості, зрозумілості й однозначності правових норм, зокрема їх передбачуваності (прогнозованості) та стабільності. Зрозуміло, що в таких випадках Суд звертається до юридичної техніки і не досліджує моральний зміст правових норм. Для нього важлива чіткість та однозначність норми-правила, з чим зазвичай асоціюється юридичний позитивізм — нормативізмом, текстуальним прямим тлумаченням тощо. Звісно, юридичний позитивізм не вичерпується цим, але для нього важливою є ефективність правового регулювання, яке неможливе без правової визначеності. Цей принцип цілком можна віднести до позитивістського типу праворозуміння.

Позитивістським за певних умов можна назвати навіть звернення КСУ до принципу «дружнього ставлення»¹⁵ або «прихильного тлумачення» (*Völkerrechtsfreundlichkeit*)¹⁶, адже воно може бути гарним методом для заповнення принципів права нормативним змістом з позиції юридичного позитивізму. Так, юридичний позитивізм допускає застосування принципів права, які знайшли своє вираження в позитивному нормативному змісті. Водночас такий зміст визначається вкрай обмежено як у Конституції України, так і в законах. Якщо суд звертається до актів міжнародного права, визнаних українським позитивним правом (наприклад, чинні процесуальні кодекси містять таку норму), то і зміст, що запозичується, узгоджується з позитивістським типом праворозуміння. Наприклад, суд може знайти чітке визначення того чи іншого принципу права. Хоча ми і розуміємо, що, наприклад, у випадку еволюційної практики ЄСПЛ, той вкладає у нього природно-правовий зміст, а не позитивний. Але цей підхід може бути відповіддю як у межах інклюзивного (м'якого) юридичного позитивізму звертатись до принципів права, залишаючись у межах цього типу праворозуміння.

Отже, підсумуємо:

1) рішення КСУ містять ознаки різних типів праворозуміння — і природно-правового, і позитивістського, і соціологічного (реалізму), і інших;

2) водночас з огляду на призначення КСУ — органу конституційного контролю — його завданням є безперечно критична оцінка позитивного закону на відповідність Конституції України, що за замовчуванням викривляє його оптику в бік природного права;

3) у рішеннях суду часто складно визначити приналежність більшості суддів до того чи іншого типу праворозуміння, тож їх можна прочитувати з позицій різних типів праворозуміння, вбачаючи їхні ознаки, тобто методологічні обмеження не дозволяють ствердно відповісти на питання, поставлене в заголовку статті;

4) окремі думки є невід'ємною складовою рішень Конституційного Суду України та цінним джерелом для з'ясування того, як судді розуміють право. Тому належним стандартом правничої дискусії має стати не лише полемічне віднесення позицій інших суддів до позитивізму (нерідко з пейоративною конотацією), а й чітке й послідовне розкриття власного розуміння права.

¹⁵ Рішення Конституційного Суду України від 1 червня 2016 р. № 2-пн/2016. URL: <https://ccu.gov.ua/docs/1858>

¹⁶ Конституція України в практиці Конституційного Суду: офіційне тлумачення та юридичні позиції. 1997–2023 / вступ. слово С. П. Головатого; упоряд.: С. П. Головатий, В. М. Бесчастний, Л. І. Бірюк, Н. І. Адамчик, Ю. М. Михеєнко. Київ: Ваіте, 2024. С. 14.